

Cassiodorus

Variaties

Politiek, psychologie en patristiek in de zesde eeuw

Vertaling, inleiding en annotatie
Joost Baneke

DAMON

Serie Middeleeuwse Monastieke Teksten

Opggericht door Krijn Pansters en Gueric Aerden oco

Onder redactie van Jeroen De Gussem, Gueric Kochx oco, Stefaan Neiryneck, Tim Noens, Klazina Staat, Teun van Dijk en Wim Verbaal

1. Bernardus van Clairvaux, *Ommekeer. De omvormende kracht van Gods woord.* (vertaling Krijn Pansters en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
2. Aelred van Rievaulx, *Affectus. De spirituele kracht van vriendschap en liefde.* (vertaling en annotatie Simon Slijkhuis, Gueric Aerden oco en Joost Baneke; inleiding Gueric Aerden oco)
3. Guigo de Kartuizer, *Gewoonten. Een leefregel voor kluzenaars in gemeenschap.* (vertaling Tim Peeters en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Tim Peeters)
4. Bernardus van Clairvaux, *Apologie. Cisterciënzer visie op benedictijns leven.* (vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
5. Bernardus van Clairvaux, *Voorschrift. De Regel van Benedictus en zijn toepassing.* (vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
6. Athanasius van Alexandrië, *Antonius. Onsterfelijke icoon van de monnik.* (vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gerard Bartelink en Gueric Aerden oco)
7. Benedictus van Nursia, *Regel. Richtsnoer voor monastiek leven.* (vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Thomas Quartier en Gueric Aerden oco)
8. Bernardus van Clairvaux, *Tempeliers. Lofzang op een nieuwe ridderorde.* (vertaling Gueric Aerden oco en Rik Van Nieuwenhove; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
9. Willem van Saint-Thierry, *Godsliefde. Meditaties, Gulden Brief, Leven van Bernardus.* (vertaling Paul Verdeyen s.j. en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Paul Verdeyen s.j. en Gueric Aerden oco)
10. Willem van Saint-Thierry, *Geloofsgeheim. Sacrament van het altaar, Edele natuur van de liefde, Raadsel van het geloof.* (vertaling Paul Verdeyen s.j. en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
11. Anonymus, *Thuis. Inkeer en de vorming van het geweten.* (vertaling Alberic Brusckhe oco, Liesbeth Dullaert, Maria van Mierlo, Remco van Mulligen, Hans van Raalte, Jo Vossen, Karel Wiecherink; inleiding Mirko Breitenstein)
12. Willem van Saint-Thierry, Aelred van Rievaulx, Isaac van Stella, *Ziel. Monastieke psychologie uit de twaalfde eeuw.* (Vertaling, inleiding en annotatie Joost Baneke)
13. Bernardus van Clairvaux, *Bruiloft I. Preken over het Hooglied 1-23.* (Vertaling, inleiding en annotatie Wim Verbaal)
14. Aelred van Rievaulx, *Recluse. Leefregel voor een recluse, Een merkwaardig mirakel, Leven van Aelred van Rievaulx.* (vertaling John Biermans en Gueric Aerden oco; inleiding Gueric Aerden oco)
15. Bernardus van Clairvaux, *Bruiloft II. Preken over het Hooglied 24-45.* (Vertaling, inleiding en annotatie Wim Verbaal)
16. Cassiodorus, *Variaties. Politiek, psychologie en patristiek in de zesde eeuw.* (Vertaling, inleiding en annotatie Joost Baneke)

Inhoudsopgave

Noot van de vertaler	9
Voorwoord	15
Afkortingen	21
Inleiding	23
I. Wie was Cassiodorus?	23
1. Een brief over zijn geboorteplaats	23
2. Cassiodorus' jeugd	27
3. Theodorik de Grote	30
4. Cassiodorus' ambtelijk-politieke loopbaan	32
5. Promotie en de kwestie Boëthius	34
6. Athalarik en Amalasantha	36
7. Theodahad en Witigis	38
II. De betekenis van de <i>Variae</i>	40
1. Politiek	40
2. Psychologie	42
3. Patristiek	44
III. De betekenis van <i>Over de ziel</i>	47
1. Politiek	47
2. Psychologie	51
3. Patristiek	55
IV. Intermezzo: onderweg van Ravenna naar Constantinopel	58
V. De betekenis van Cassiodorus voor de monastieke traditie	61
VI. Variaties	64
1. Een gevarieerd gezelschap van personen	64
2. Variaties te land en ter zee	66
3. De hemelse wereld van harmonie en muziek	70
VII. Conclusie: <i>in unum conventum</i>	76

Cassiodorus

Tekst <i>Variae</i> , brieven aan allerlei personen	81
1. Voorwoord (I) tot <i>Variae</i> boeken 1-10	83
2. Brief 1,1 van koning Theodorik aan keizer Anastasius over vrede	89
3. Brief 1,5 van koning Theodorik aan de weledele heer Florianus	91
4. Brief 1,45 van koning Theodorik aan de doorluchtige heer Boëthius, patriciër	92
5. Brief 2,27 van koning Theodorik aan alle Joden van Genua	98
6. Brief 2,40 van koning Theodorik aan senator Boëthius met het verzoek om een citerspeler te vinden voor koning Clovis	99
7. Brief 6,3. Benoemingsbrief (<i>formula</i>) voor de pretoriaanse prefect	107
8. Brief 6,5. Benoemingsbrief (<i>formula</i>) voor de <i>quaestor</i>	110
9. Brief 8,8 van koning Athalarik aan de eerbiedwaardige bisschop Victorinus	113
10. Brief 11,2 van de pretoriaanse prefect Cassiodorus aan paus Johannes	114
11. Brief 12,15 van de pretoriaanse prefect senator Cassiodorus aan Maximus, <i>vir clarissimus</i> en <i>cancellarius</i> van Lucania en Bruttium over de belastingen van Scyllaceum	117

Cassiodorus

Tekst <i>Over de ziel</i>	123
1. Het verzoek van vrienden	125
2. Het antwoord aan de vrienden	128
3. Waarom de ziel <i>anima</i> genoemd wordt	129
4. Definitie van de ziel	131
5. De kwaliteit van de ziel	140
6. De ziel heeft geen vorm	142
7. De morele vermogens van de ziel	144
8. De natuurlijke vermogens van de ziel	147
9. Het ontstaan van de ziel	148

10. De zetel van de ziel	151
11. De positie van het lichaam	153
12. Hoe slechte mensen herkennen	158
13. Hoe goede mensen herkennen	160
14. Wat de zielen na dit leven doen	163
15. Het toekomstige leven	164
16. Over God	168
17. Samenvatting	170
18. Gebed	173
Bibliografie	177
Registers	185
De vertaler	199
Middeleeuwse Monastieke Teksten en Cultuur	201

Voorwoord

Therapie en theologie omwille van goed leiderschap

Door Paul van Geest

Hoogleraar kerkgeschiedenis en geschiedenis van de theologie (Universiteit van Tilburg), hoogleraar economie en theologie (Erasmus Universiteit Rotterdam)

Onderzoek naar werken uit het vroege christendom heeft meestal betrekking op de authenticiteit, datering, structurering of invloed van een bepaald werk of op zwaartepunten hierin. Ze zijn van belang omdat zij bijvoorbeeld het zicht op de pluriformiteit van het christendom vergroten, of op de schatplichtigheid van christelijke auteurs aan klassieke bronnen en aan de boeken die later in de canon van de Schrift zouden worden opgenomen. Zij verdiepen ons inzicht in de contexten waarin de eigenheid van de varianten in het christendom zich uiteindelijk zou verenigen in territoriale eenheden rond Rome, Constantinopel, Alexandrië en Antiochië. Inzicht in het verleden verdiept ons inzicht in ontwikkelingen in het heden. Maar het zijn geen studies die CEO's van grote bedrijven direct zullen inspireren om een betere balans te vinden tussen het streven naar winstmaximalisatie en het streven naar de zeventien *Sustainable Development Goals* van de Verenigde Naties.

Van dit laatste toonde paus Franciscus zich zeer bewust toen hij in 2023 opmerkte dat theologen die zich opsluiten in hun eigen vakgebied hun wetenschapsdiscipline steeds onbeduidender maken. Juist omdat er niet zozeer sprake is van een tijdperk van verandering als wel van een verandering van tijdperk, achtte hij het in *Ad theologiam promovendam* onaanvaardbaar dat de taak van de theologie beperkt blijft tot het hernieuwd – en conventioneel – voorstellen van formules en schema's uit het verleden. Hij achtte interdisciplinair onderzoek geboden om de theologie niet alleen interessant voor de beroepsgroep maar ook relevant voor de maatschappij te houden (*Ad theologiam promovendam* 1, 5).

Zo rees de vraag hoe wetenschappers die onderzoek doen naar personen, werken en dragende thema's in het vroege christendom interdisciplinair en maatschappelijk-relevant, probleemoplossend onderzoek kunnen doen, zonder dat de studie naar ontstaansmilieu's, bronnen

of authenticiteit van de werken van vroegchristelijke auteurs naar de achtergrond raakt, omdat er een snel antwoord moet worden gegeven op een maatschappelijk relevante vraag.

Nu lenen bepaalde werken uit de geschiedenis van het christendom zich beter dan andere als bron om bijvoorbeeld mensen, die maatschappelijke en bestuurlijke verantwoordelijkheden dragen in het heden, een spiegel voor te houden. De traktaten van Hilarius van Poitiers en van Augustinus over de Heilige Drie-eenheid bieden een fascinerend zicht op de wijze waarop God niet zozeer als ‘de Ene’ maar ook als ‘Relatie’ werd opgevat in het vroege christendom; een ‘Relatie’, die de mens tot zegen was. Maar goed begrip van de essentie van deze werken vergt veel studie en vereist veel hermeneutische vertaalslagen.

Dit geldt in veel mindere mate voor de hier vertaalde en uitgegeven *Variae* van Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus (+580). Uit de glasheldere inleiding van psychoanalyticus, theoloog en priester Joost Baneke valt uitstekend af te leiden dat zowel de geschiedenis van deze bestuurder-monnik als de zwaartepunten in zijn werk zich uitstekend lenen om de relevantie van de christelijke levensorde en het christelijk mensbeeld voor het heden te ontsluiten.

In de inleiding wordt duidelijk dat er al de nodige studie naar Cassiodorus’ schatplichtigheid aan de heidens-klassieke vormingsidealen is gedaan, of naar de wijze waarop hij de psalmen duidde. Zijn leven blijkt bijvoorbeeld al veel meer tot de verbeelding te spreken dan het leven van een vroegchristelijke kamergeleerde die ‘slechts’ honing verzamelde uit de bijenraten die de Schrift hem bood. Al tijdens het doorlopen van de verschillende ambtelijke rangen in het Ostrogotische rijk tot het hoogste bestuurlijke ambt – pretoriaans prefect – reflecteerde Cassiodorus op zijn overlevingsstrategieën alsook op de betrekkelijkheid van succes in het publieke domein en op de prijs die mensen hier vaak voor moeten betalen, zeker in tijden van oorlog.

Na zijn succesvolle leven in het publieke domein gaat hij aan het einde van de Gotische oorlog over tot een beschouwend leven in het door hem zelf als leek gestichte klooster dat de naam *Vivarium* krijgt. Het klooster én de grote bibliotheek zouden een belangrijk centrum van christelijke cultuur worden. Cassiodorus beschreef het zelf als de (verlate) verwerkelijking van een plan van paus Agapetus en hem zelf om een christelijke school in Rome te stichten, een project dat geïnspireerd

was op het model van de beroemde scholen van Alexandrië en Nisibis (Cassiodorus, *Institutiones*, 1, pref. 1).

De scheidslijn tussen zijn maatschappelijk succesvolle carrière en zijn monastieke leven is flinterdun. Er is meer sprak van continuïteit dan discontinuïteit tussen zijn leven in *neg-otium* (niet-ledigheid, activiteit) en *otium* (ledigheid als opmaat tot bezinning op wat waarheid, goedheid, schoonheid is) dan soms is verondersteld. In zijn eerste lofredes op de Ostrogotische koningen, in zijn wereldkroniek of zijn geschiedenis van de Goten streeft hij er weliswaar naar om de Goten als even beschaafde partners van de Romeinen voor te stellen. Maar zoals in de *Expositio psalmorem* (zijn verklaring van de psalmen), waaraan hij in zijn Vivarium-periode voortdurend werkte, weerklinkt in deze lofredes en geschiedschrijving al zijn voorkeur voor de christelijke levensbeschouwing en levensorde. En in zijn als lekenmonnik vervaardigde uitleg van de psalmen, of ook in zijn encyclopedische *Institutiones divinarum et saecularium litterarum* klinkt zijn verleden als staatsman door, alsook zijn eerder opgedane en omvattende kennis van grammatica, retorica en dialectiek (trivium) en de vier wiskundige disciplines – rekenen, muziek, geometrie en astronomie. Werken uit zijn periode als staatsman en als monnik verraden alle zijn vertrouwdheid met de klassiek filosofische bronnen en de Schrift. De ernst en diepgang waarmee Cassiodorus nadacht over het kopiëren van manuscripten als basis voor alle verdere studie blijkt uit zijn *De orthographia*; zijn streven om op hoge leeftijd Paulus nog beter te willen begrijpen uit zijn *Complexiones in epistulis apostolorum et actis apostolorum et apocalypsin*. Zijn Vivarium was een *centre of excellence* voordat deze term ingang had gevonden om een toonaangevend internationaal onderzoekscentrum te karakteriseren.

De hier uitgegeven en ingeleide *Variae* en *De anima* schreef Cassiodorus tijdens zijn werkzaamheden aan het Ostrogotische hof en in de korte tijd erna. De verzameling brieven en administratieve documenten die hij schreef in naam van de Gotische heersers vormen een *Fundgrube* voor het onderzoek naar de sociale en politieke geschiedenis van Ostrogotisch Italië. Maar de voortreffelijke inleiding van Joost Baneke leert dat Cassiodorus in de *Variae* meer doet dan alleen bronnen bijeenbrengen. Hij confronteert de leiders van zijn tijd ook met zijn visie op goed leiderschap. Hij brengt bijbelse personen en deugd in herinnering om de bestuurders van zijn tijd te herinneren dat zij in

Inleiding

*Immers het meest zal diegene leren, die zich door immer toegewijd te handelen laat instrueren.*¹

I. Wie was Cassiodorus?

1. Een brief over zijn geboorteplaats

In één van de brieven die Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator, kortweg Cassiodorus (ca. 485-ca. 580), schreef in zijn positie als pretoriaanse prefect (*praefectus praetorio*) – een soort eerste minister onder de Gotische koning van Italië –, geeft hij een beeldende beschrijving van de Zuid-Italiaanse stad Scyllaceum waar hij geboren is.² De brief is gericht aan een zekere Maximus, die op dat moment *cancellarius* is van de meest zuidelijke provincies Luciana en Bruttium,³ dat wil zeggen de leidinggevende ambtenaar die namens de pretoriaanse prefect verantwoordelijk is voor de uitvoering van allerlei regels. Cassiodorus is blijkbaar van mening dat de stad getroffen wordt door onredelijke belastingen en neemt een besluit om die in te perken.

We laten hier enkele fragmenten van de brief volgen en verwijzen voor de volledige tekst van *Brief* 12,15 naar de vertaling verder in deze band. Niet alleen omdat die een treffende illustratie vormt van de ‘barokke’ stijl van de *Variae*, maar ook omdat het een sleuteltekst

- 1 Cassiodorus, *Brief* 11,37,3. “Immers het meest zal diegene leren, die zich door immer toegewijd te handelen laat instrueren”: *Ille tamen instructor redditur, qui actu continuae devotionis eruditur*. Deze uitspraak van Cassiodorus geeft treffend weer hoe belangrijk opleiding en vorming (ook in de praktijk: *actu*) voor hem waren. Maar het past ook bij de ambtenaar, die zich met zelfopoffering (want ook dat betekent *devotio*) aan zijn taken wijdt. Het geldt tevens voor de monnik; en zo past het ook bij de *Inleiding in de geestelijke en wereldlijke wetenschappen (Institutiones)* die Cassiodorus jaren later zal schrijven voor de monniken van de door hem gestichte kloosters in Vivarium bij Scyllaceum.
- 2 Cassiodorus, *Brief* 12,15. Waarschijnlijk is deze brief geschreven in de periode tussen 533 en 538 (Cassiodorus, *The Variae: The Complete Translation*, vert. M.S. Bjornlie. University of California Press, Oakland, 2022, blz. 481).
- 3 Deze provincies maken ongeveer de zuidelijke helft uit van het huidige Calabrië.

is die ons het nodige kan leren over Cassiodorus' persoonlijkheid en visie, met name zijn allegorische wijze van schrijven en interpreteren. Men moet zich niet laten hinderen door een zekere uitvoerigheid of zelfs omslachtigheid van de tekst. Die is typerend voor veel brieven uit de *Variae*. Bovendien mag men het advies van monniken om de teksten uit de Schrift te herkauwen (*ruminare*) ook best toepassen op meer wereldse teksten zoals deze. Zo kan men telkens weer nieuwe lagen in die teksten ontdekken, en daardoor ook in de auteur én in zichzelf. In de voetnoten wordt meestal verwezen naar objectieve bronnen, zoals de Schrift of wetenschappelijke publicaties. Maar soms zijn de voetnoten het resultaat van eigen associaties van de inleider en vertaler, die een meer hypothetisch karakter hebben. Creatieve hypothesevorming lijkt in veel opzichten op het proces van vrije associatie in een psychoanalyse: men laat alle rationele en vooropgezette overtuigingen varen om allerlei invallen de vrije loop te laten; juist ook invallen die op het eerste gezicht onzinnig of bizar lijken kunnen nieuwe inzichten geven. Voor zover die hier worden weergegeven, kan men ze beschouwen als notities bij de vertaling, die later mogelijk ook nog van pas kunnen komen bij het (her)lezen van andere teksten van Cassiodorus. Een zekere herhaling in het verdere verloop van deze Inleiding zal ongetwijfeld mede beïnvloed zijn door Cassiodorus' lyrische of encyclopedische uitweidingen. Hier volgen dan enkele fragmenten van de brief.

1. *Scyllaceum is de belangrijkste stad van de Bruttiers, waarvan geschreven staat dat zij gesticht is door Odysseus, die Troje vernietigd heeft. Men zegt dat zij op onredelijke wijze geplaagd wordt door een overloed aan ongefundeerde belastingen. [...] De stad ligt boven de Adriatische Golf en hangt als een soort druiventros vanaf de bergen naar beneden [...]. Zij ziet het prille zonlicht in haar wieg geboren worden [...]*
2. *Zij profiteert van het heldere licht, waardoor haar een gematigd klimaat geschonken is met warme winters en koele zomers. Zonder enige bekommernis beidt zij haar tijd waar men geen dreiging hoeft te vrezen. Hier is de mens ook vrijer van zintuiglijke prikkels, omdat het milde klimaat alles in evenwicht houdt.*
3. *Want een vaderland dat warm is, maakt mensen lichtzinnig en ontolambaar; een koud vaderland maakt traag en bedrieglijk. Alleen als het gematigd is, kan het die kwaliteit overdragen op menselijk gedrag. Vandaar dat de ouden Athene de zetel der wijzen noemden, omdat zij doordrenkt was van zuivere lucht en*

op heilzame wijze de helderste geesten geschikt maakte voor een contemplatief leven. [...]

4. De stad geniet ook van een overvloed aan zeedelicatessen, omdat zij beschikt over nabijgelegen zeevijvers die wij aangelegd hebben. [...]

Daar kan een school vissen, terwijl zij in gevangenschap vrijelijk aan het spelen zijn, door zich te vermaken weer op krachten komen en in verwondering verstild raken. [...] De mens voedert waar hij van houdt, en ook al heeft hij macht over wat hij bezit, toch gebeurt het dikwijls dat hij al voldaan is en alles achter zich laat. [...]

6. Aangezien het er een komen en gaan is van mensen die de stad geregeld willen bezoeken om uit te rusten van hun werkzaamheden, worden de inwoners door de aantrekkelijkheid van hun stad belast met uitgaven voor de levering van lastdieren en levensmiddelen. Om te voorkomen dat de stad aan haar aantrekkelijkheid ten onder zal gaan of dat haar faam haar schade zal berokkenen, hebben wij daarom bepaald dat de levering van lastdieren en levensmiddelen vanuit de algemene middelen betaald moet worden op basis van het aantal toegekende uitreisvisa.

Hoewel deze brief suggereert dat Cassiodorus allerlei bijzondere kwaliteiten toekent aan zijn geboortestad in het zuiden, komen we diverse van die elementen ook tegen in een brief over de stad Como, gelegen in het hoge noorden tegen de grens met het huidige Zwitserland, eveneens met betrekking tot belastingverlaging (*Brief* 11, 14). Opmerkelijk is hoe in die brief eveneens het water en de vissen een prominente plaats innemen. Typerend voor beide brieven is een soort langgerekte lofzang op de schitterende omgeving en de invloed die de natuur heeft op het menselijk gemoed, terwijl het ‘eigenlijke’ onderwerp – belastingverlaging – slechts een klein deel van de tekst in beslag neemt. Zoals hiervoor al gezegd werd, zijn dergelijke uitweidingen typerend voor Cassiodorus’ stijl in veel brieven die in de *Variae* zijn opgenomen. Maar men moet zich niet laten misleiden: er zitten verschillende betekenislagen onder het retorisch verguldsel. Het vergulden en toedekken was misschien ook wel nodig vanwege de politieke en religieuze risico’s die men liep als men al te directe uitspraken deed die deze of gene partij zouden kunnen kwetsen: Goten versus Romeinen, katholieken versus arianen, senatoren versus ambtenaren, en ga zo maar door. De zesde eeuw was een veld vol conflicten in Italië en ver daarbuiten.

Wie alleen de brief over zijn geboorteplaats (*Brief* 12,15) zou lezen, krijgt de indruk dat Cassiodorus wat corrupt zou zijn omdat hij Scyllaceum een extra belastingvoordeel gunt. Hoewel hij een dergelijk voordeel ook aan andere plaatsen geeft, is het voor ons wel vreemd om iemand in zijn positie in een officiële brief van overheidswege te zien schrijven dat de klacht van zijn geboortestad “vanzelfsprekend extra pijn doet omdat wij in onze vaderlandsliefde geraakt worden”. Uit de brief over Como en andere brieven blijkt dat deze persoonlijke uitlatingen deel uitmaken van zijn stijl, ook als die voor onze ogen en oren misschien wat exuberant is.

Maar men kan de brief over zijn geboorteplaats ook lezen als een allegorie, waarin mogelijk gezinspeeld wordt op de toekomst waarin Cassiodorus geen overheidsfunctionaris meer is, maar een ommekeer (*conversio*) in zijn leven maakt, zijn vroegere leven achter zich laat (*derelinquat*) en twee kloosters (*claustra*) zal stichten in de buurt van Scyllaceum. We zullen hier later op terugkomen in verband met de betekenis van Cassiodorus in de monastieke en patristieke traditie.

Misschien nog belangrijker is de rol die de natuur in deze en vele andere brieven speelt, waardoor deze dikwijls een grotere plaats inneemt in de tekst dan het onderwerp waarover het officieel lijkt te gaan. De opkomst van het ochtendlicht wordt hier in mythische termen beschreven: Apollo zelf verschijnt en geeft een licht dat niet dodelijk verhit, maar dat *temperies* schenkt. *Temperies* betekent gematigdheid of evenwichtigheid, zowel in de natuur als in de geest. Het is een eigenschap die Cassiodorus lijkt te koesteren. Niet alleen in de *Variae*, maar in al zijn geschriften klinken termen als *temperantia*, *ordo*, *harmonia*, *modus*, *modulare* en *moderare*. Die hebben allemaal te maken met ‘maat houden’ en vormen de uitdrukking van de achterliggende filosofie dat alles vanaf de schepping geordend is. Een verstoring van evenwicht kan tot rampen leiden, in de natuur, in de ziel, maar ook in de maatschappij.

Dat Odysseus als eerste personage in deze brief ten tonele wordt gevoerd, lijkt niet zonder politieke betekenis. Hij is niet de ‘barbaarse’ krijgsman die vertrouwt op brute kracht, weet ieder die het verhaal van Homerus kent. Hij is de held die intelligent is en maat weet te houden, de tijd neemt om een list te bedenken om Troje met een houten paard te veroveren, of zelfs naar de zang van de Sirenen kan luisteren zonder zich door hen te laten verleiden. Wijst dit personage niet naar

Cassiodorus

Variae

Brieven aan allerlei personen

1. Voorwoord (I) tot *Variae* boeken 1-10 (ca. 538-554)

1. Hoewel ik de erkentelijkheid van welsprekende lieden verworven heb, of het nu is door gemeenschappelijke gespreksonderwerpen dan wel door belangeloze gunstbewijzen, maar zeker niet dankzij werkelijke verdiensten, drongen zij er toch op aan dat ik al mijn woorden die in mijn ambtelijke functies zo dikwijls uit mijn pen zijn gevloeid om de betekenis van staatszaken uit te leggen, in één geschrift bijeen zou brengen. Zodat de komende generatie zou beseffen hoe groot de last was van de inspanningen die ik geleverd heb ten dienste van het algemeen belang, en hoe onbaatzuchtig het werk was wat ik met een zuiver geweten gedaan heb.

2. Ik heb gezegd dat hun genegenheid eerder nadelig voor mij zou zijn, omdat wat op een bepaald moment goed lijkt te passen bij de wensen van degenen die om een gunst vragen, op latere lezers een ongerijmde indruk kan maken. Ik voegde eraan toe dat zij zich de woorden van (Horatius) Flaccus moesten herinneren, die waarschuwt hoeveel risico men loopt als men te haastig reageert met woorden.

3. Jullie zien toch hoe vlug iedereen een antwoord wil ontvangen? En denk je dat ik dat dan kan leveren zonder daar spijt van te krijgen? Wat gezegd wordt is altijd onbehouden wanneer het niet gepaard gaat met bepaalde pauzes in de zinnen, of wanneer het karakteristieke van de woorden te weinig tot zijn recht komt. Het vermogen om te spreken hebben we allemaal ontvangen; maar alleen hij beschikt over onderscheidingsvermogen, die waarneemt wie niet ontwikkeld is.

4. Negen jaren hebben auteurs de tijd om te schrijven.¹ Maar voor mij is zelfs een paar uur niet eens weggelegd. Zodra ik begin word ik bestookt met zoveel smeekbeden en moet ik zoveel haastwerk verrichten, dat plannen niet meer met de nodige voorzichtigheid uitgevoerd

1 Horatius, *Ars poetica* 388: *nonumque prematur in annum*. De voorzichtigheid van Cassiodorus lezen we nog duidelijker terug in een iets uitgebreider citaat van voorgaande en volgende verzen: "Je zult niets doen of zeggen als talent ontbreekt. [...] maar als je toch ooit iets geschreven hebt, laat het door Maecius, je vader of mijzelf beoordelen, houd het acht jaar in portefeuille. Wat niet is uitgegeven, kan nog geschrapt, een publicatie keert niet terug." Uit: Horatius, *Verzamelde gedichten*, vert. P. Schrijvers. Historische Uitgeverij, Groningen, 2003, blz. 564-565. Vgl. Horatius, *Epistulae/Epistles*, vert. R. Fairclough. LCL 194. Harvard University Press, Cambridge, Mass./Londen, 1926/1929, blz. 482-483.

30 kunnen worden. De één belast me voortdurend met hatelijke opmerkin-
gen, een volgende hindert me met de last van zijn ellende, en anderen
blijven maar om me heen draaien terwijl ze trammelant maken over
hun twistpunten.

5. Waarom vraagt u dan om welsprekende woorden, terwijl we in
35 deze drukte amper de gelegenheid krijgen om een normaal gesprek te
voeren? Onze nachten worden eindeloos onderbroken door de zorg of
er in de steden geen gebrek zal zijn aan voedsel. Want voedsel is het
waar de bevolking vooral om vraagt, vol aandacht voor de buik en niet
40 voor de oren. Vandaar dat we met onze gedachten alle provincies moe-
ten doorlopen en onze opdrachten altijd moeten controleren, omdat
het niet volstaat overheidsdienaren te gebiedten wat ze moeten doen,
tenzij voortdurend gerechtelijk toezicht dat lijkt te vereisen. Te veel
verlangen van uw kant zou schadelijk kunnen zijn voor ons. Een aan-
dringen dat eerder gevaar dan gunstige gevolgen met zich meebrengt,
45 moet vermeden worden.

6. Maar zij bleven mij maar bestoken met argumenten zoals deze:
“Iedereen weet dat u prefect van de pretoriaanse zetel bent, welk ambt
altijd in beslag genomen wordt door de publieke taken die eraan kle-
ven. Door die prefectuur moeten de uitgaven voor het leger bekostigd
50 worden. Door die prefectuur moet het voedsel voor het volk opgebracht
worden, ongeacht wat voor seizoen het is. En dan komt daar nog de
gewichtige gerechtelijke taak bij die op zich al zwaar is. Daarom lij-
ken de wetten een enorme last te vormen voor de prefectuur, door-
dat men bijna alle zaken liever door haar laat beoordelen vanwege
55 haar hoge positie. Hoeveel ruimte kun je dan nog vinden binnen je
publieke taken, wanneer alles wat het algemeen belang vereist in één
borst samenstroomt?”

7. We mogen eraan toevoegen dat de taken van de *quaestura* dik-
wijls door veelvuldige besluitvorming zodanig verzwaard worden dat
60 er geen tijd voor ontspanning overblijft. En de vorsten lijken taken van
andere functies bij u neer te leggen, alsof die van u slechts een gemid-
delde inspanning zouden vergen, terwijl de geëigende magistraten het
zelf niet voor elkaar krijgen. U doet deze dingen echter niet door uzelf
te verkopen, maar door, naar het voorbeeld van uw eigen vader, van
65 hen die op u hun hoop stellen louter lasten te aanvaarden. Zo weet u,

door hen die met verzoeken komen genadevol bij te staan, alles dankzij zelfbeheersing te verwerven.²

8. Bekend is zelfs dat de vermaarde vergaderingen met koningen u voor een groot deel van de dag in het algemeen belang bezighouden. Het zou dan ook pretentius zijn om van hen die vrij zijn van ambtelijke taken datgene te verwachten waarvan men weet dat u zich voortdurend inspant om dat wel op u te nemen.³ Maar dit kan juist des te meer dienen om voor u lof op te leveren, als u in staat bent tussen al die verschillende bezigheden door iets lezenswaardigs te laten verschijnen. Dan zou uw werk zonder enige belemmering kunnen helpen om onontwikkelde mannen vertrouwd te maken met de welsprekendheid, waardoor ze geschikt worden voor de publieke zaak. En dan kunnen zij die in rustiger omstandigheden verkeren succesvol de welsprekendheid verkrijgen waarvan u gebruik maakt terwijl u overgeleverd bent aan de perikelen van twistende partijen.

9. Daarom, aangezien u niet in staat bent de vele weldaden die u van koningen hebt genoten in goed vertrouwen te verbergen, zou u die tevergeefs toe willen schrijven aan te snelle toegeeflijkheid. Wij vragen u degenen die dankzij uw woorden illustere posities in ontvangst hebben mogen nemen, niet terug te roepen naar het duister van de stilte. U hebt het immers op u genomen om hen oprechte lof toe te zwaaien en hen op een of andere manier met de kleuren van de geschiedenis te schilderen. Als u hen overlevert aan het nageslacht om hen te eren, dan hebt u deze stervelingen, volgens de gewoonte der voorvaderen, op passende wijze gespaard voor de vergetelheid.

10. Verder corrigeert u met het gezag van een koning verkeerd gedrag, breekt u de overmoed van hen die zich te buiten gaan en brengt

2 'Zo weet u, door hen die met verzoeken komen belangeloos bij te staan, alles dankzij zelfbeheersing tot stand te brengen': *sic petentibus praestando gratis sub continentiae munere cuncta mercaris*. 'Hen die met verzoeken komen' (*petentibus*) zou ook vertaald kunnen worden met: 'degenen die bidden'. Het Latijnse *gratis* kan 'kosteloos' betekenen, maar ook 'genadevol'. Zoals ook het Latijnse *munere* 'met genade' kan betekenen. *Continentia* betekent zoveel als het 'vermogen om maat te houden', dus ook een vorm van *moderatio*, in elk geval iets wat past bij Cassiodorus accent op 'maat' en 'ordening'.

3 Mogelijk een aanwijzing dat Cassiodorus ook in periodes dat hij geen officiële ambtelijke functie bekleedde (*otium*), toch bereid was om allerlei bestuurlijke en ambtelijke taken op zich te nemen.